

УДК 930.1((47+57)-89)"17"(092)

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук, головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України

Історико-філософські погляди Гавриїла Бужинського на тлі розвитку історичної думки Росії першої чверті XVIII століття*

Розвиток історичних досліджень за часів Петра I відбувався за двома напрямками: перший — створення праць з історії Росії (роботи О. Манкієва, Ф. Полікарпова, Б. Куракіна та ін.); другий — висвітлення актуальних для того часу подій, здебільшого реформатської діяльності Петра I та Північної війни (праці Г. Гюйсена, Ф. Прокоповича, П. Шафірова, Б. Куракіна, С. Медведева, А. Матвеева та ін.) [37, с. 239]. Серед них зазначимо: "Ядро Российской истории" О. Манкієва (Манкеева) (1715, Москва, 1770, 2-ге — Москва, 1784), рукопис "История о владении российских великих князей вкратце" Ф. Полікарпова, "Журнал государя Петра I с 1695 по 1710 г." Г. Гюйсена (Гизена) (1715; опублікований Ф. Туманським у "Собрании разных записок и сочинений, служащих к доставлению полного сведения о жизни и деяниях... Петра Великого" (Санкт-Петербург, 1787—1788.), "Рассуждение. Какие законные причины его царское величество Петр Первый..." П. Шафірова (Москва, 1717), "История императора Петра Великого от рождения его до Полтавской победы" Ф. Прокоповича (1713; Санкт-Петербург, 1760—1761), "Историческое описание Северной войны с 1699 до 1721 г." — щоденні записки барона, генерал-лейтенанта Людвіга Г. фон Галларта (Алларта) та ін. Авторами були здебільшого сподвижники Петра I, багато з них брали участь в описуванні подій. Так, у 1716 р. секретар російського посольства у Швеції О. Манкієв написав, перебуваючи 18 років у шведському полоні, "Ядро Российской истории", де систематизував чимало російських джерел та вперше склав періодизацію російської історії. Основна ідея праці — самодержавство як досконала форма держави забезпечує найкращий порядок у суспільстві. А сподвижник і свояк Петра I, дипломат Б. Куракін, задумав створити повну історію Росії ("История России или Славяно-Российской империи"), але встиг лише скласти докладний зміст та написати "Гисторию о царе Петре Алексеевиче и ближних к нему людях. 1682—1695 гг.", "Русско-шведскую войну. Записки. 1700—1710", подорожні нотатки, автобіографію, описи окремих військових подій, в яких брав особисту участь. Керівник зовнішньої політики, віце-канцлер та дипломат П. Шафіров у 1717 р. у Москві опублікував "Рассуждение. Какие законные причины его царское величество Петр Первый, царь и повелитель Всероссийский... к начатию войны против короля Карла XII, Шведского, в 1700 году имел..." , де обґрунтував історичні права Росії на

південно-східну Балтику та ідеалізував образ Петра I (наприклад, Карл XII воював жорстоко, а Петро I — похристиянськи). До цієї праці була додана "Гистория Свейской войны", редактором і співавтором якої був Петро I, до написання також долучилися М. Аврамов, Г. фон Гюйсен, О. Макаров, Ф. Прокопович, В. Степанов, І. Черкасов, П. Шафіров. Проте порівняно з передовими західноєвропейськими країнами праць з історії в Росії створювалося мало через відсутність достатньої кількості наукової та навчальної літератури з історії, зокрема й тієї, що видавалася в друкарнях Західної Європи. Знання іноземних мов дозволяло діячам того часу (А. Лизлов, С. Полоцький, Г. Бужинський, Ф. Прокопович, П. Шафіров та ін.) ознайомитися із західноєвропейськими історичними дослідженнями і критично їх використовувати для обґрунтування власних теоретичних положень і висновків.

Філософське осмислення історії в першій чверті XVIII ст. було пов'язано насамперед із вченням про природне право та суспільний договір, видатними прихильниками та теоретиками якого були голландський юрист Г. Гроцій, англійські філософи Т. Гоббс та Дж. Локк, німецькі — С. Пуфендорф, Г. В. Ляйбніц та ін. Кожен із них вирішував проблему політичної влади по-різному. Г. Гроцій стверджував, що окремі людські істоти були наділені природними правами. Т. Гоббс писав, що природні права — це згода людей на відмову від власних прав на користь абсолютної влади уряду (чи то монархічної, чи то парламентської). Дж. Локк вважав, що природні права є невід'ємними і що правління Бога замінює державну владу. Найважливіший твір Г. Гроція — "Про право війни і миру" (1625, Париж, перекладена російською мовою в 1710 р). У найвідомішій праці Т. Гоббса "Левіафан" (1651) автор доводить необхідність існування самодержавства, оскільки всі люди за природою недосконалі і неминуче починають воювати один з одним, якщо їх не стримує тверда автократична влада. Проте посилення на праці Т. Гоббса не були популярними, оскільки автор надавав перевагу матеріалізму. Не випадково перше видання "Левіафана" з'явилося в Росії лише у 1864 р., але на вимогу Синоду в 1874 р. було конфісковано і знищено. Г. Гроцій і Т. Гоббс сходилися в думках у поясненні походження держави внаслідок добровільного суспільного договору. В Росії, як і в Німеччині, теорія природного права використовувалася не тільки для апології абсолютизму, а й для обґрунтування дворянських привілеїв. Цікаво, що саме

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 1. — С. 28—31.

Ф. Прокопович і Г. Бужинський ознайомили Росію з цією концепцією у трактуванні Г. Гроція і С. Пуфендорфа. Ф. Прокопович написав кілька історичних праць, де виклав основи ідеї міцної держави з позицій централізації влади та просвіченого абсолютизму і застосовував їх безпосередньо до тогочасної Росії. В 1706 р. він уклав латинською підручник із риторики "Про ораторське мистецтво" ("De Arte Rethorica"), що належить до київського періоду діяльності філософа. Однією з частин книги був трактат з історіографії, де Ф. Прокопович розкрив принципи і правила, якими слід керуватися історичному (достовірність, правдивість, стислість, ясність викладу, суспільна користь та ін.) та критикував католицьких письменників, які перекручували факти і тлумачили історичні події на шкоду Росії [31, с. 95]. Діах писав, що "мета історії — приносити користь, але користь таку, очевидно, щоб ми з чужих прикладів, так як з власного досвіду, знали, що слід робити, а чого уникати" [32, с. 337]. Написання історичних праць Ф. Прокопович вважав частиною мистецтва красномовства і присвятив методології історії шість розділів шостої книги праці з риторики. При написанні історичного твору, на думку вченого, слід керуватися такими критеріями, як стислість, чіткість і правдоподібність. Найважливішою метою має бути правдивість зображення подій, а також користь для життя. Ф. Прокопович гостро критикував використання в історичному дослідженні міфологічних сюжетів, легендарних хронологій та генеалогій, а також деяких прикладів із сучасних йому католицьких агіографічних творів, зокрема легендарної історії про походження росіян від Мосоха, а поляків від Леха. Відомо, що Ф. Прокопович був прихильником європейських протестантських ідей і розглядав церкву як одну з державних "колегій", діяльність якої визначалася самодержавним монархом і контролювалася світською владою. Прагнення церкви навіть до відносної духовної автономії в суспільстві він рішуче засуджував і називав спробою створення "держави в державі". Такі погляди збігалися з позицією Петра I, який добре розумів значення історії в суспільному і політичному житті. У 1710 р., разом із введенням нового громадянського шрифту, цар розпорядився друкувати новими літерами "исторические и манифактурные книги" [30, с. 643]. Навіть за часів Північної війни Петро I знаходив час для занять історією. Наприкінці правління він видав спеціальні укази про відшукування, копіювання і збереження історичних джерел. У 1720 р. цар наказав губернаторам і віце-губернаторам "во всех монастырях и епархиях и соборах прежде жалованные грамоты и другие куриозные письма оригинальные, также же и исторические рукописные и печатные книги пересмотреть и переписать", щоб надіслати їх у Сенат. Через два роки було наказано пересилати в Синод для створення копій "древних лет рукописные на хартиях и на бумаге церковные и гражданские летописцы, степенные, и хронографы и прочие им подобные", що зберігалися в епархіях та монастирях. Проте політичні інтереси настільки домінували над правдивістю викладу історичних подій, що часто державні посадовці та культурно-освітні діячі не зупинялися перед свідомою піддробкою документів або навмисно хибно тлумачили історичні факти та події, які використовували часто довільно і формально на підтвердження певної ідеї [31, с. 78—79]. Власне історію розуміли як суму прикладів, позитивних і негативних, які варто наслідувати чи, навпаки, сприймати як застереження. Таке розуміння призводило до механічного і прагматичного тлумачення науки, нагородження тенденційно підібраних посилань на певні історичні факти та події без відповідного їх аналізу і порівняння. Навіть в "Уставе воинском" для обґрунтування військових норм використано відповідні посилання на

античні зразки. Поширення зацікавленості цією наукою було ще недостатнім для формування історизму, про що свідчить і відсутність її викладання як окремого предмета в навчальних закладах, за винятком приватної школи Ф. Прокоповича (Карповська школа) [28, с. 215—216]. Тільки у другій половині XVIII ст. історія, поряд із географією, набула статусу окремої навчальної дисципліни, яка раніше вивчалася в курсі риторики. В 1770-ті рр. вона стала окремим предметом викладання в колегіумах.

На початку XVIII ст. змінилися підходи щодо дослідження закономірностей історичного розвитку. Середньовічна теорія про чотири монархії поступово змінювалася ідеєю культурного кругообігу, розробленою німецьким філософом Г. В. Ляйбніцем, який спершу не дуже схвально висловлювався про Росію, вважаючи її осередком варварства. Він відкрито проголошував, що "потрібно, щоб Карл XII заволодів, в інтересах культури, Росією до Амура". Проте пізніше, познайомившись ближче з Петром I, змінив думку. Вчений вважав, що першість культурного розвитку переходила до іншого народу завдяки реформам, які проводив Петро I в Росії, використовуючи досягнення цивілізації Європи та Азії. В одному з численних листів до царя він писав, що "провидіння, очевидно, хоче, щоб наука обійшла кругом всю земну кулю і тепер перейшла в Скіфію, і тому обрало Ваше Величносте знярядям, так як Ви можете з одного боку, з Європи, і з іншого — з Азії взяти найкраще і вдосконалити належними заходами те, що зроблено в обох частинах світу, бо у Вашій державі все, що стосується науки, ще ново і подібно аркушу білого паперу, а тому можна уникнути багатьох помилок, які вкралися в Європі поступово і непомітно..." [11, с. 134]. Під час зустрічей у 1711, 1712, 1716 рр. з Петром I Г. В. Ляйбніц, звичайно, доводив цареві переваги теорії кругообігу [24, с. 119]. Імператор розумів її придатність для Росії. Як зазначав М. Алпатов, "принятая на русскую службу... Лейбниц, по всему вероятно, сделал эту удобную для России теорию достоянием русского императора, который, видимо, был не прочь объявить ее государственной доктриной" [2, с. 265]. Петро I так викладав суть концепції, адаптованої Ляйбніцем: "Историки полагают колыбель всех знаний в Греции, откуда они были изгнаны, перешли в Италию, а потом распространились было по всем европейским землям; но невежеством наших предков были преостановлены и не проникли далее Польши. Теперь очередь приходит до нас [...]. Указанное выше передвижение наук я приравниваю к обращению крови в человеческом теле, и сдается мне, что со временем они оставят теперешнее свое местопребывание в Англии, Франции и Германии, продержатся несколько веков у нас, а затем снова возвратятся в истинное свое отечество — в Грецию" [9, стб. 1074—1075]. Як бачимо, цар відмовився від старих московських історіософських концепцій з претензіями на світове панування і навіть не виключав у майбутньому переходу світової першості до іншої держави [17, с. 344].

На межі XVII—XVIII ст. була розроблена ідея поєднання теорій кругообігу та чотирьох світових монархій, яка основними цивілізаціями (монархіями) визнавала Ассиро-Вавилонську, Перську, Греко-Македонську та Римську і не залишала місця у світовій історії для Росії. Спробою усунути цей "недолік" була концепція молдавського і російського державного діяча та вченого Д. Кантемира. Власні міркування він обґрунтував у праці "Монархий физическое рассуждение", де продемонстрував "кругообіг" розвитку монархій та основні етапи їхнього виникнення, розквіту та занепаду. На думку вченого, події відбуваються не тільки волею Бога, а й "по чину естественному", тому автор прагнув показати "монархий естественные начатия,

умноження, преклонения и состарения, также и конца образ". Усі монархії мають "некое и непременное проходитъ коло" [2, с. 265—266]. Відповідно, "естественное коловратное движение" світових монархій, що відбувалося поступово зі сходу на південь і на захід, мало перенести центр світової цивілізації на північ, тобто в Росію. Появу перших цивілізацій на сході Д. Кантемир вважав закономірною, бо ж "сама натура показываєт", що усіякий рух розпочинається зі сходу. Концепція чотирьох монархій, на його думку, відповідає чотирьом сторонам світу, тому цілком логічно, що східні монархії Ассиро-Вавилонська і Перська (замість них Д. Кантемир виводить одну — Перську) поступаються місцем за годинниковою стрілкою південним Греко-Македонським монархіям, а далі Римська, що відповідає "Західній", поступається "Четвертій" монархії, що втілюється в Росії — спадкоємиці західноєвропейських держав і Римської імперії. Автор стверджував, що вона перевершить решту, бо "ей же по чину от самой природы ни како же нарушимо и вечно законно хранимому простирается и распространяется подобаше" [2, с. 267]. Таким чином, Д. Кантемир не тільки адаптував західноєвропейські історичні ідеї, а й повернувся до старої традиційної концепції: "Москва — третій Рим" або "Москва — новий Єрусалим".

Г. Бужинського також турбували питання сутності історії, різноманітності її предмета та користі від вивчення. Він намагався знайти обґрунтування на раціонально-науковій основі для введення історії Росії в контекст світової як її важливої і суттєвої частини. Під історичною наукою Г. Бужинський розумів відтворення минулого, переважно як послідовної зміни світових монархій, царств та народів. Необхідною умовою історичних досліджень було обов'язкове документальне підтвердження фактів. Як один із представників раннього російського просвітництва, що групувалися навколо Ф. Прокоповича, Г. Бужинський убачав сенс історії людства в надбанні нових знань і культурних досягнень, що за певними законами поширюються по всій Землі. Для того, щоб стати здобутком усіх народів, вони потребують певних законів державної влади і зусиль кожної особи, яка має бути підготовлена і школою, і відповідним вихованням для того, щоб зробити особистий вибір і нести за нього моральну відповідальність. Власне просвітництво, на переконання вченого, полягало в накопиченні твердих позитивних знань, що не суперечать догматам православної церкви (або християнству). Г. Бужинський активно підтримував церковну реформу Петра I і загалом тяжив до реформаторства [24, с. 119]. В Європі у XVII ст. багато протестантських авторів створювали праці з "повсюдної" (всесвітньої) історії, одними з яких були наведені праці С. Пуфендорфа "Введение в историю Европейскую" (Санкт-Петербург, 1718 та 1723) та В. Стратемана "Феатрон или Позор исторический" (Санкт-Петербург, 1724). Завдання Петра I щодо перекладу їх творів з латинської мови російською узяв на себе ієромонах Гавриїл, який писав до них ґрунтовні передмови. Перекладач спирався на визнання провідної ролі науки, освіти та виховання в суспільному житті й історичному розвитку. Обидві праці, які відразу після видання стали одними з найпопулярніших історичних книг, мали не стільки важливе історіографічне значення, скільки були результатом теоретичного узагальнення історичного процесу, начерком концепції його розвитку. Найбільше наближено до опису всесвітньої історії була праця В. Стратемана "Theatrum historicum", переклад якої Г. Бужинський зробив разом з "потрудившимися", прізвища яких залишилися невідомими, у 1720 р., а надрукував у Петербурзі у 1724 р. під назвою "Феатрон или Позор исторический". Порівняно з першим німецьким виданням у Йені 1656 р. події в російському перекладі доведені до 1680 р.

із певними доповненнями, за словами Г. Бужинського, "преведомъ же сию книгу, якоже от самого автора сложена есть, ничтоже пременше, ничтоже приложивше или поубавивше" [27, с. 270]. Це свідчить про те, що переклад було зроблено з пізнішого видання. У петербурзькому варіанті пропущено передмову до німецького видання, але є присвята Петру I і Катерині та звернення-передмова "Доброхотному истории любителю", де Г. Бужинський обґрунтував власний погляд на історію, без знання якої, на його думку, буде хибним вивчення і природничих наук, і філософії, і медицини, і юриспруденції. Праці В. Стратемана і С. Пуфендорфа продовжували розвивати зазначену "концепцію чотирьох монархій", згідно з якою критерієм поділу всесвітньої історії була монархія-гегемон, наддержавна, що визначала напрям міжнародної політики. Ця ідея була чітко сформульована В. Стратеманом у власній передмові до німецького читача "Феатрону", де автор пояснював також розподіл історії за династіями [1, р. 8—10]. Концепції В. Стратемана, як і С. Пуфендорфа неможливо було у чистому вигляді адаптувати до російських реалій. У передмові до "Феатрону" Г. Бужинський порівнював і поєднував періодизацію біблійної історії, поділивши її на шість інтервалів, зі світським поділом, запропонованим В. Стратеманом. Два перших періоди біблійної історії, виокремлені Г. Бужинським, — "Правление патриархов" і "Героический" — передували Вавилонському царству, тобто були за межами періодизації В. Стратемана та концепції "чотирьох монархій". Третій період біблійної історії — від Саула до Вавилонського полону і першого зруйнування Єрусалимського храму, "Царский", — збігається з розквітом Ассиро-Вавилонської монархії. Четвертий — "Гегемонический" — правління "князей и архиереев по пленении вавилонского во время вторые Персидские монархии, даже до Макковейского господствования". П'ятий — "правление Макковеев" — збігається з Греко-Македонською монархією, а шостий — "Деспотический" — правління Ірода та римлян — з існуванням "Четвертої", Римської монархії [6, арк. 4—6]. До того ж В. Стратеман розподіляв всесвітню історію, яка складалася у нього з "библейной и гражданской", на 10 "исходов" (періодів) від початку світу до 1680 р. Кожний "исход" тривав 400 років.

Пояснюючи користь від вивчення історії, Г. Бужинський у передмові до праці В. Стратемана розвивав ідею структури історичного дослідження — так зване "разделение четверугубое", яке запозичив у автора [1, р. 6—7]. На думку вченого, будь-яке історичне дослідження має містити топіку або історію окремих країн і народів з описом їх місця проживання, економіки тощо; хронологію або літочислення; генеалогію або родовід; послідовну зміну родів, племен, народів, прізвищ; прагматологію або опис дій славних мужів.

У передмові до "Феатрону", що має назву "Доброхотному истории любителю", Г. Бужинський давав також пояснення, чому саме цю працю обрано для перекладу: "...хоть иметь творца протестантския веры, обаче в словах умереннаго, и яко кратшия повсюдныя истории доселе не видехом" [6, арк. 5]. У цих словах є певний натяк на недоліки як іноземних, так і вітчизняних істориків [10, с. 36]. Г. Бужинський попереджав читача, що літочислення в книзі не грецьке, а "творец книги лютеранской веры епископ оснобрюкский". Також він зазначав, що у багатьох вітчизняних вчених (зокрема, у С. Яворського), які не мають можливості ознайомитися з відповідним колом джерел, є некритичні запозичення з сумнівних джерел та непевних історичних праць [29, с. 330].

Зацікавленість працями С. Пуфендорфа і В. Стратемана викликана тим, що обидва історики були про-

тестантами і критикували папську курію через її намагання насадити власну волю світським монархам. Як відомо, у Росії як спадкоємиці Візантії, навпаки, відстоювався пріоритет світської влади над духовною. Для Г. Бужинського, як православного ієрарха і вихідця з України, було важливим піддати критиці католицизм та викрити діяльність римських пап. Проте головною перевагою "Феатрону" було те, що він розкривав основні етапи та події "повсюдної" (всесвітньої) історії. Видання праці протестантського автора було б неможливе в Росії без активної підтримки Петра I, який брав безпосередню участь у виборі, підготовці до друку, перекладі та редагуванні багатьох західноєвропейських наукових праць і не звертав увагу на конфесійну належність авторів. Про розбіжності з православною вірою попереджалося у передмові до видань. Г. Бужинський наголошував на великій шкоді, що завнавала держава від релігійного обскурантизму та конфесійної ворожнечі. На його думку, різниця в релігійних переконаннях не повинна перешкоджати спілкуванню вчених, розвиткові наук, освіти, книгодрукуванню. Відсутність у Росії потрібної кількості вчених, філософів, риторів, поетів Г. Бужинський пояснював тим, що діячі мистецтва та науки зазнавали переслідувань за релігійні переконання. Неможливість появи в Росії книги, подібної до праці В. Стратемана, була зумовлена також відсутністю достатньої кількості бібліотек та видань латинською, грецькою, російською та іншими мовами, вбогістю та невіглаством: "...лишение библиотеки, скудость латинских греческих же книг и скудость и неведение" [6, арк. 5]. Г. Бужинський послідовно доводив, як в тогочасній історичній думці досить повільно протиставлялися нові ідеї та тенденції розвитку історичної науки застарілим традиціям і догматам церковної історії. Вчений закликав освічених православних читачів відмовитися від свого "обыкновения, еже книг иностранных не читати", подолати відчуження до праць античних авторів як язичницьких; залучати прогресивних діячів до читання західноєвропейської літератури, зокрема книг з історії, навіть попри те, що хронологія подій, поширена на Заході, не відповідає православній.

Сила історії як науки, вважав Г. Бужинський, полягає в тому, що вона в скороченому вигляді розкриває те основне, що робили і про що думали люди протягом багатьох століть. Користь історії, зазначав автор, насамперед виховна — вона вчить на прикладі минулих діянь добру і злу, прищеплює повагу до інших народів, надихає на подвиги в ім'я Батьківщини. На думку мислителя, історія є основою всіх інших наук.

Дослідження вітчизняної історії у Г. Бужинського, так само як і у Ф. Прокоповича, який ввів до свого лекційного курсу розділ "Про метод писання історії", пов'язане з вченням про державу, в якому відображено ідеї щодо провідного значення науки та освіти в житті суспільства, про необхідність централізації та посилення державної влади, яка зможе придушити опір прихильників темряви і невігластва та приєднати країну до числа могутніх і культурних держав. Вчений відстоював теорію просвіченого абсолютизму, спрямовуючи її насамперед проти прибічників феодального ладу та захисників автономії церкви.

Автор визнавав три форми державної влади — монархію, аристократію і демократію. Найвідповіднішою для Росії він вважав монархію просвіченого абсолютизму. Аристократичне правління асоціював із періодом княжих міжусобиць, що призвели Київську Русь до татарського ярма, а також із часами Смути за правління Бориса Годунова і Василя Шуйського. Демократія ж, на думку Г. Бужинського, веде або до державного хаосу, або до влади тирана.

Тому він вважав кращою монархію, яка стоїть над усіма верствами суспільства — як над боярами і церквою, так і над третім станом [34, с. 49].

Отже, на початку XVIII ст. наука все більше відокремлювалася від теології, у світоглядних поглядах Бог перетворювався на філософський надчутливий абсолютизм. У той період у країнах Східної Європи почався процес відокремлення від філософії наук про природу і суспільство. Відповідно, праці вчених відзначалися поєднанням філософських, суспільно-політичних та історичних поглядів. Твори мислителів, окрім прогресивних ідей Відродження, Реформації, Просвітництва, також ще мали певні елементи схоластики. Засвоєння західноєвропейських культурних і наукових досягнень, зокрема в галузі історичної науки, в Росії на поч. XVIII ст. відбувалося за посередництва українських вчених-мислителів. Найповніші уявлення про завдання і проблеми історичної науки були викладені в працях єпископа Г. Бужинського та архієпископа Ф. Прокоповича, котрі розробили чітку методологію історичного дослідження, в якій спиралися на класичні праці вчених античної історичної науки та найвідоміші історичні праці діячів західноєвропейської науки. Історичні погляди вітчизняних мислителів, зокрема Г. Бужинського, на початку XVIII ст. були проявом боротьби раціонального з ірраціональним, деїзму і пантеїзму з провіденціалізмом. Вперше було порушено питання критики джерел, перевірки достовірності фактів. Поширення історичних знань усвідомлювалося як важлива державна справа, про що неодноразово писав учений. На його думку, принципами історичного дослідження постають раціоналізм і прагматизм в оцінці подій від давнини до сьогодення. Багато суджень і висновків Г. Бужинського успадковані з античної та західноєвропейської прагматичної історіографії, поглядів вітчизняних та російських мислителів того часу, що були викладені у трактатах "Историческое учение" (1680), "Монархий физическое рассуждение" Д. Кантемира (1714) тощо. На думку Г. Бужинського, об'єктивними законами розвитку історії людства, що сприяють процвітанню держави, є прогрес наукових знань, освіти та сильна монархічна форма правління. Обґрунтовуючи структуру історичного дослідження, вчений розглядав історію як практичну науку, головними функціями якої є прогностична та виховна, що завжди було в центрі його уваги як при дослідженні окремих історичних питань, так і при перекладі низки актуальних для того часу фундаментальних праць із всесвітньої історії. Вчений одним із перших ввів до обігу російської історичної думки панівні західноєвропейські концепції розвитку історичного процесу. Своїми працями та перекладами Г. Бужинський сприяв розвитку в Росії теорії природного права та історичної науки загалом. Таким чином, накопичений протягом першої чверті XVIII ст. теоретичний матеріал був результатом рецепції та інтерпретації досягнень західноєвропейської філософії та історичної науки вітчизняними мислителями та вченими-перекладачами, зокрема й Г. Бужинським. Науковий матеріал, який вони готували, був певною основою для розвитку історичної науки протягом наступного століття.

Список використаної літератури

1. *Stratemann W.* Theatrum historicum exhibens memoriae juvendae causa, per decem exitus & per secula, omnes reges, imperatores, pontifices romanos, viros celebres, ... universamque historiarum sacrarum & profanarum seriem, a mundi origine ad praesentem annum MDCLVI / W. Stratemann. — Ienae: J. Nisius, 1656. — 1146 p. — Mode of access: http://reader.digitale-sammlungen.de/fs1/object/display/bsb11096951_00005.html. — Title from the screen.
2. *Анатов М. А.* Русская историческая мысль и Западная Европа (XVII — первая четверть XVIII в.) / М. А. Алпатов. — Москва : Наука, 1976. — 456 с.

3. *Бородкина Н. Н.* Религиозные деятели петровской эпохи и русская общественная мысль : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Бородкина Наталья Николаевна. — Саратов, 1996. — 21 с.
  4. *Бородкина Н. Н.* Сочинения Гавриила Бужинского в общественной мысли петровского времени / Н. Н. Бородкина / Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. — Саратов, 1993. — 94 с. — Рук. деп. в ИНИОН РАН, № 48786.
  5. *Бландов А. А.* К биографии епископа Гавриила (Бужинского) — проповедника и переводчика первой трети XVIII в. / А. А. Бландов // Христианское чтение : научно-богословский журнал. — 2013. — № 1. — С. 8—24.
  6. *Бужинский Г.* Доброхотному истории любителю / Г. Бужинский // Стратеман В. Феатрон или Позор исторический. — Санкт-Петербург, 1724. — лл. 4—6.
  7. *Бужинский Г.* "Пресветлейший и непобедимый автократор и император" [Предисловие] / Г. Бужинский // Пуфендорф С. Введение в историю Европейскую чрез Самуила Пуфендорфия на немецком языке сложенное, таже чрез Иоанна Фридерика Крамера, на латинский преложенное. Ныне же повелением его величества Петра Великого императора и самодержца всероссийскаго на российский с латинского переведенное. — Санкт-Петербург, 1723. — лл. 3—6.
  8. *Бужинский Г.* Проповеди Гавриила Бужинского (1717—1727): Историко-литературный материал из эпохи преобразований / Г. Бужинский. — Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1901. — 676 с.
  9. *Вебер Х. Ф.* Записки Вебера о Петре Великом и его преобразованиях // Русский архив. — 1872. — Вып. 6. — Стб. 1057—1168. — Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/reprint-44/index.htm>. — Загл. с экрана.
  10. *Гадалова Г. С.* Книга Вильгельма Стратемана "Феатрон или позор исторический..." в тверских хранилищах / Г. С. Гадалова // Книги. Библиотеки. История. — Тверь, 2006. — Вып. 7. — С. 33—38.
  11. *Герье В.* Лейбниц и его век: в 2-х тт. Т. 2: Отношения Лейбница к России и Петру Великому по неизданным бумагам Лейбница в Ганноверской библиотеке / В. Герье. — Санкт-Петербург, Печатня В. И. Головина, 1871. — 212 с.
  12. *Гузевич И.* Технический перевод и строительство империи: коллективный портрет петровских переводчиков / И. Гузевич // Петр Великий и Европа наук и искусств: циркуляция и перенос знания, сети, взаимовлияния. 1689—1727 : мат-лы колл., Париж 28—30 марта 2013 г. — Париж, 2013. — С. 98—103. — Режим доступа: <http://ru.scribd.com/doc/188163406/Textes-28-29-30-3>. — Загл. с экрана.
  13. *Дело о Гаврииле Бужинском.* Институт рукопису НБУВ, шифр: ДА / 601 лл.
  14. *Евгений (митрополит) (Болховитинов).* Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина Греко-Российской Церкви / Евгений (митрополит) (Болховитинов); подгот. текста, сост. и предисл. П. В. Калитин. — Москва : Русский Двор, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. — 416 с.
  15. *Киево-Могилянська академія в іменах : XVII—XVIII ст. : [енцикл. видання] / [уклад. З. І. Хижняк ; за ред. В. С. Брюховецького].* — Київ : КМ Академія, 2001. — 736 с.
  16. *Киселева М. С.* Интеллектуальный выбор России второй половины XVII — начала XVIII века: от древнерусской книжности к европейской учености / М. С. Киселева. — Москва : Прогресс—Традиция, 2011. — 472 с.
  17. *Ключевский В. Петр Великий среди своих сотрудников / В. О. Ключевский // Ключевский В. Сочинения. В 8-ми тт. — Москва : Изд. социально-экономич. литературы, 1959. — Т. 8. — С. 314—350.*
  18. *Лебедев Д. М.* География в России петровского времени / Д. Лебедев. — Москва—Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950. — 382 с.
  19. *Лотман Ю.* Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII — начало XIX века) / Ю. Лотман. — Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 1994. — 758 с.
  20. *Малинов А. В.* Философия истории в России XVIII века / Малинов А. В. — Санкт-Петербург : Изд.-торг. дом "Летний сад", 2003. — 240 с.
  21. *Николаев С. И.* "Повесть о Лукиановом осле" в кругу переводных античных памятников Петровской эпохи / С. И. Николаев // XVIII век : сб. статей и материалов. — Санкт-Петербург : Наука, 1991. — Сб. 17. — С. 135—159.
  22. *Ничик В. М.* Гавриил Бужинский — русско-украинский мыслитель начала XVIII в. / В. М. Ничик // Идеиные связи прогрессивных мыслителей братских народов (XVII—XVIII вв.). — Киев : Наукова думка, 1978. — С. 95—115.
  23. *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і українсько-німецькі культурні зв'язки / В. М. Нічик, З. І. Хижняк // Наукові записки Національного ун-ту "Києво-Могилянська академія". Історичні науки. Т. 18. — Київ : КМ "Academia", 2000. — С. 12—24.
  24. *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура / В. М. Нічик. — Київ : Укр. центр дух. к-ри, 2001. — 252 с.
  25. *Новикова О. Э.* Липсий в России первой половины XVIII века / О. Э. Новикова // Философский век : Альманах. Вып. 10: Философия как судьба: Российский философ как социокультурный тип / Отв. редак. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. — Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 1999. — С. 146—160.
  26. *О трёх проповедниках Петрова времени: Феофане Прокоповиче, Стефане Яворском и Гаврииле Бужинском // ЖМНП. — 1835. — Ч. VII. Отд. II. — С. 1—41.*
  27. *Описание изданий, напечатанных кириллицей. 1689 — январь 1725 / сост. Т. А. Быкова, М. М. Гуревич.* — Москва—Ленинград, 1958. — 401 с.
  28. *Очерки истории Ленинграда. Т. 1. — Москва—Ленинград : Изд-во АН СССР, 1955. — 896 с.*
  29. *Пекарский П. П.* Наука и литература в России при Петре Великом : В 2 тт. Т. 1: Введение в историю просвещения в России XVIII столетия / П. Пекарский. — Санкт-Петербург : Тип. Общественная польза, 1862. — 578 с.
  30. *Пекарский П.* Наука и литература в России при Петре Великом: В 2 тт. Т. 2: Описание славяно-русских книг и типографий 1698—1725 годов / П. Пекарский. — Санкт-Петербург : Тип. Тов-ва "Общественная польза", 1862. — 728 с.
  31. *Пештич С. Л.* Русская историография XVIII века. Ч. 1 / С. Л. Пештич. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. — 276 с.
  32. *Прокопович Ф.* Філософські твори в трьох томах / Ф. Прокопович. — Київ : Наукова думка, 1979. — Т. 1. — 512 с.
  33. *Пуфендорф С.* Введение в историю Европейскую чрез Самуила Пуфендорфия на немецком языке сложенное, таже чрез Иоанна Фридерика Крамера, на латинский преложенное. Ныне же повелением его величества Петра Великого императора и самодержца всероссийскаго на российский с латинского переведенное / С. Пуфендорф. — Санкт-Петербург, 1723. — [2], 993, 29 с.
  34. *Русская мысль в век Просвещения / Н. Ф. Уткина, В. М. Ничик, П. С. Шкуринов и др.* — Москва : Наука, 1991. — 280 с.
  35. *Стадников Г. В.* У истоков: немецкая литература в первых русских переводах / Г. В. Стадников // Русская германистика: Ежегодник Российского союза германистов. Т. 1. — Москва : Языки славянской культуры, 2004. — С. 84—93.
  36. *Стратеман В.* Феатрон или Позор исторический, изъясляющий повсюдную историю священного писания и гражданскую... / Вильгельм Стратеман. — Санкт-Петербург : Тип. Троицкого Александро-Невского монастыря, 1724. — [тит.], 1—6, 1—449, 1—20, [1]—[2].
  37. *Сухоліт Н.* "Гісторія Свейської війни" Петра I про участь України у Північній війні 1700—1721 рр. / Наталія Сухоліт // Укр. іст. зб. — 2012. — Вып. 15. — С. 238—246.
- Аналізуються історико-філософські погляди Гавриила Бужинського, значення його перекладної діяльності і творчий внесок у процес становлення історичної науки Росії першої чверті XVIII в.; досліджуються основні напрями розвитку історичної думки епохи Петра I.*
- The historical and philosophical views Gabriel Buzhinsky, the value of its translation work and creative contribution to the process of becoming a Russian historical science in the first quarter of XVIII; investigates the main directions of development of historical thought the era of Peter I are analyzed.*

Надійшла до редакції 17 жовтня 2014 року